

KOVÁCS MÁTÉ ÉS A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

Bényei Miklós

Kovács Máté egész életműve egyértelműen tanúsítja, hogy pályafutásának minden állomásán kiváló szervezőnek bizonyult. Már középiskolai tanárként és még inkább a debreceni Nyári Egyetem titkáráként és főtítkáráként felvillantotta ilyen irányú képességeit. Ezeket közoktatási vezetőként, majd a vallás- és közoktatásügyi minisztérium magas rangú főtisztviselőjeként, később államtitkáráként teljesítette ki.

S folytatta a Debreceni Egyetemi Könyvtár élén, ahol felelevenítette korábbi tudományos ambícióit is. Könyvtárigazgatóként hamar ráébredt, hogy egy tudományos könyvtár dolgozói felkészültségük révén alkalmasak kutatói tevékenység folytatására is, és ezzel jelentős mértékben hozzájárulhatnak a szorosabban vett könyvtári szakfeladatok színvonalas ellátásához. Sikerült kijárnia, elintéznie, hogy akkor egyedülálló módon a Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtára – az ő szerkesztésében – évkönyvet adjon ki, egyes esztendőkből két kötetet is, 1953-1957 között összesen hét kötetet. Miután a könyvtár magasan kvalifikált munkatársai mellé álltak, rövid idő alatt egy fontos könyvtártudományi műhelyt teremtett. Noha fogalmi definíciót nem adott arról, mit ért könyvtártudomány alatt, a kifejezést következetesen használta, és tartalmát elég pontosan körülhatárolta. A „könyvtártudomány” tudomány voltát mindvégig hangsúlyozta, és ehhez a nézetéhez a belső és külső támadások ellenében is holtáig ragaszkodott.

Ezen az elméleti-módszertani bázison állva, sőt megerősödve az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének vezetőjeként ugyanezt az állásponthoz képviselte. Itt egy újabb könyvtártudományi műhely alakult ki körülte, elsősorban a tanszék főállású és mellékállású oktatóiból. A budapesti műhely – mint ahogy azt Sebestyén György részletesen előadta – számottevő eredményeket, köztük maradandó értékeket produkált.

Szakmai berkekben is kevésbé ismert, hogy Kovács Máté nemcsak tanszékvezetőként, hanem a könyvtáros szervezetekben szintén szorgalmazta a könyvtári kutatásokat, azok felkarolását, támogatását. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökségi tagjaként 1965-1970 között a Tudományos Bizottság vezetője volt; egyebek között rögtön javasolta egy évkönyv kiadását, de ez – ma még ismeretlen okokból – csak évekkel később valósulhatott meg. Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsban az elnöki tisztség mellett vállalta a könyvtártudományi és kiadványi szakbizottság elnökségét is. A tanácsban és a bizottságban többször kezdeményezte a könyvtárakban folytatott vagy folytatható tudományos kutatásokat, illetve azok eredményeinek közzétételét. Ha belenézünk a korabeli szakbibliográfia tételeibe, látható, hogy ekkoriban, a hatvanas évek első és mások felében már elég kiterjedt a hazai szerzők és a feldolgozott témák köre.

Másokkal együtt felismerte, hogy az e célra rendelkezésre álló publikációs fórumok nem elegendők. A megoldás hosszan, nyilván kemény és sokágú vitákban érlelődött, és az anyagi feltételek biztosítása sem ment könnyen. Aztán 1967-ben – minden bizonnyal a könyvtártudományi kutatások aktuális öt éves programjának szellemében – úgy határoztak, hogy egy rendszeres időközönként megjelenő tanulmánykötetet adnak közre, amely címében is hordozza a könyvtártudományi jelzöt. Tehát az a Kovács Máté által is határozottan képviselt, a nyugati-európai, az észak-amerikai és az ekkor taktikai okokból is gyakran hivatkozott szovjet szakirodalomban általánosnak mondható felfogás kerekedett felül, hogy a könyvtári munka elméleti és történeti vonatkozásainak, külföldi kapcsolatainak és az olvasási folyamat szociológiai, pszichológiai, pedagógiai vizsgálata tudomány. A döntés egy újabb, ezúttal jóval tágabb munkatársi gárdát mozgósító könyvtártudományi műhely lehetőségét hordozta magában. Kéziratos hagyatékának dokumentumai elárulják, hogy Kovács Máténak volt ilyen szándéka, ez azonban – bocsássuk előre – csak részben, töredékesen valósult, valósulhatott meg, mert sokféle szempontot, sokféle érdeket figyelembe kellett vennie, és váratlan, korai halála is megakadályozta a kibontakozást.

Miután a rendelkezésre álló idő megszabott, most nincs mód az évkönyv – a kortársak is így nevezték – történetének beható ismertetésére, tartalmi elemzésére, ezúttal csupán a vázlatos áttekintésre tehető kísérlet.

Eleinte úgy tervezték, hogy a sorozatot 1967-ben bocsátják útjára. Végül is az első kötet *Könyvtártudományi Tanulmányok 1968* címmel, az OKDT 26. számú kiadványaként, a Népművelési Propaganda Iroda gondozásában jelent meg, 1968-as impreszummal. Valójában jóval később, 1970 legelején, a Magyar könyvtártörténeti kronológia adata szerint január 8-án látott napvilágot. A vaskos, mintegy 610 oldalnyi könyvet az OKDT elnöke, Kovács Máté és titkára, Rácz Aranka szerkesztette (egyben ők voltak a lektorok is). Az indítás indokairól és a tervekről, elképzelésekről Kovács Máté a *Bevezető* lapjain tájékoztatta a szakmabelieket, az olvasókat. Meggyőzően érvelt egy ilyen szakkiadvány szükségessége mellett. Kifejtette, hogy a nagy múltú és igen színvonalas Magyar Könyvszemle az írás-, a könyv-, a sajtó- és a könyvtártörténet tényeit, folyamatait taglaló közleményeknek ad helyet, a Könyvtáros a könyvtári publicisztika egyre igényesebb orgánuma, a szakágazati lapok az illető szakterület problémáival foglalkoznak, a könyvtárelmélet általános kérdéseit elemző tanulmányok egyetlen közlési helye a Könyvtári Figyelő, ez viszont folyóirat lévén, csak a kisebb terjedelmű, egy nyomdai ívnél rövidebb írásokat fogad el. Bízott abban, hogy a könyvtárosok szívesen adnak tudományos igényű, terjedelmesebb írásokat e tanulmánygyűjtemény (és folytatása) számára. (Természetesen, az akkori politikai-ideológiai elvárásoknak megfelelően leszögezte, hogy a témák feldolgozása a marxista társadalomtudományi szemlélet alkalmazásával fog megtörténni.) A szerkesztők átfogóbb, részletesebb, elemzőbb, akár két ívnél is hosszabb, kifejezetten elméleti tanulmányokra gondoltak. A sorozat darabjai évente-kétévente, majdan esetleg sűrűbben jelennének meg. Felvillantotta a tematikus összeállítások későbbi esélyét, és szólt az előre elkészülő különnyomatok ajánlatos voltáról is. Úgy vélte, „a gyűjteményes kötet rugalmas forma”,

„egyesítheti magában az önálló kiadvány, a sorozat és a folyóirat előnyeit.” A vállalkozástól többféle hasznot remélt: a publikációs lehetőségek bővülését, a könyvtárosok szakmai önképzésének előmozdítását, a könyvtári gyakorlati munka minőségének továbbfejlesztését, és – magától értetődően – azt, hogy „segítője lehet a könyvtártudományi szakkutatás fejlődésének.”

Az első kötet tartalma és tematikai összetétele világosan jelezte, hogy a sorozat képes, illetve képes lesz a magyar könyvtári kultúra egészét átfogni. A nyolc tanulmány közül az első tudományelméleti témát dolgozott fel (Kovács Máté: A könyvtárszociológia alapproblémái), egy a szakkönyvtáraknak a tájékoztatásban játszott szerepével, egy az egyetemi könyvtárak szolgáltatásaival, egy a közművelődési könyvtárak gazdasági működésével, egy a járási könyvtárak fejlesztésével, egy a vidéki bejáró munkások művelődési helyzetével, egy a kisközségek könyvtári ellátásával foglalkozott, az utolsó történeti közlemény az 1947-es könyvtári törvénytervezet alapelveiről, s ennek időszerűségét az adta, hogy már ekkor megkezdődött a hatályos könyvtári törvényerejű rendelet módosításának előkészítése. Ezt a sokszínűséget és a könyvtárügy egységének demonstrálására irányuló törekvést emelte ki a kritika is; és az egyik recenzius célzott a tematikus szerkezet várható előnyeire. Az egyes tanulmányok fogadtatása viszont ellentmondásos.

A második kötet, a *Könyvtártudományi Tanulmányok 1969* szintén jókora időbeli késéssel jelent meg: 1970-es impresszummal ugyan, de csak 1971 áprilisában. A szerkesztők ugyanazok, ám bekapcsolódott egy harmadik lektor is: Futala Tibor a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályától. Kovács Máté az *Előszó* elején megnyugodva állapította meg, hogy a szerzők mindegyike „mai könyvtári kultúránk valamely fontos területét vagy problémáját igyekszik elemezni és megvilágítani.” Előjáróban három körülményre akarta felhívni az olvasók figyelmét. Először is arra, hogy „a közlemények [...] a szerzők személyes érdeklődését, felfogását és értékelését tükrözik...”, ugyanakkor (és ez a második megjegyzése) az itt közölt írások „nagyobb részét az illetékes szakmai testületek előzetesen megvitatták.” Harmadszor arra utalt, hogy sikeresnek látszó kísérlet történt a tematikus szerkezet megvalósulása felé. A könyv első, valamivel terjedelmesebb része ugyanis a könyvtáros-képzés és –továbbképzés tárgykörét ölelte fel, hat szakértő tollából. A második rész tartalmilag inkább az első kötet folytatása volt, és a négy tanulmány igencsak izgalmas kérdéseket feszegetett. Első ízben kapott helyet a sorozatban bibliográfia, az egyetemi könyvtárszakon készült szakdolgozatok és ún. kisdoktori disszertációk jegyzéke; egyébként ennek a műfajnak is lett folytatása. A kritikai visszhang összességében ismét kedvező volt, különösen az oktatás ügyét tartották rendkívül időszerűnek, hiszen az – még sohan emlékezhetünk rá – éppen a „forrongás állapotában” volt.

Noha az évkönyv-jelleg egyelőre megmaradt, a harmadik kötet műfajilag lényegesen különbözött az első kettőtől. Az OKDT elnöksége – nyilván a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályával egyeztetve, hisz az előszót az osztályvezető, Kondor István né jegyezte – úgy határozott, hogy az 1970. december 15-17-én lezajlott III. orszá-

gos könyvtárügyi konferencia teljes dokumentumanyagát (továbbra is Kovács Máté és Rácz Aranka szerkesztésében) *Könyvtártudományi tanulmányok 1970* címmel adja közre. Így is történt, bár a kiadvány megint késve, 1971-es impresszummal, de csak 1973-ban hagyta el a nyomdát, vagyis az alapító szerkesztő halála után. Kétségkívül fontos forrásközlés, ám végül mégis csak erőltetettnek látszik a sorozatba illesztése.

A következő, negyedik kötet – *Könyvtártudományi tanulmányok 1971-1972* – írásai csak két év alatt gyűltek össze, és újabb két esztendő elteltével, 1974. június 17-én kerülhettek az olvasók kezébe. Noha Kovács Máté neve még mindig szerkesztőként szerepelt a címlapon – igaz, kereszttel jelölve –, ő már aligha végzett érdemi munkát. Elmaradt az előszó is. Nem sikerült folytatni a tematikus szerkezetet sem, sőt tartalmilag ez a leginkább heterogén kötet. Az első recenziós, Vértessy Miklós kedvezően nyilatkozott a kötet tartalmi sokoldalúságáról és a közlemények színvonaláról. Csúry István szintén elismerte, hogy a sorozat „hivatást teljesít”, de kétségbe vonta a „könyvtártudomány” létét, szerinte sem a német történelmi megközelítés, sem az amerikai library science, sem – és ez egy kissé érthetetlen, megkésett vágás az elhunyt Kovács Máté felé – „a pozitivisták szcientizmus ízlése szerint körülhatárolt bibliológiai” szempont nem fogadható el. (A szovjetek által preferált marxista felfogást nemigen volt ildomos bírálni.)

Az OKDT sorozata Kovács Máté halála után is folytatódott egy ideig. Ugyanakkor jól érzékelhető profilváltás ment végbe. Az ötödik kötet *Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga* alcímmel ismét egy szakmai rendezvény előadásait és hozzászólásait tartalmazta. Közben felerősödtek azok a szkeptikus hangok, amelyek szerint tulajdonképpen könyvtártudomány nincs, csupán könyvtári kutatások, kissé precízebben: tudományos módszerekkel végzett, új elméleti eredményeket is hozó könyvtártani és más szaktudományok területén folytatott vizsgálódások léteznek. Közvetlenül azért megjegyzendő, hogy a kételkedők hivatalos úton vagy nyomtatásban közzétett írásban nemigen kifogásolták a Könyvtártudományi Tanszék vagy a Könyvtártudományi és Módszertani Központ elnevezést, mint ahogy egyszer még a most tárgyalt sorozat címét is meghagyták.

Még professzor úr halála előtt az OKDT átszervezte a szakbizottsági rendszerét, és 1972 áprilisától kezdve már csak Kutatáspolitikai szakbizottságot működtetett, vagyis elhagyták a „könyvtártudományi” jelzöt. Mindazonáltal az új, az évtized második felére érvényes kutatási program előkészítő tanulmányait (és magát a programot) a borítólapon még *Könyvtártudományi Tanulmányok 1973-1975* címmel, de a már itt is feltüntetett, tehát erőteljesen hangsúlyozott *Könyvtári kutatások* alcímmel jelentették meg, 1978-ban. A címlapon már ez utóbbi volt a főcím, és alatta a *Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához* az alcím. A kiadványt a szakbizottság új elnöke, Havasi Zoltán szerkesztette, és ő írta az előszót is. Meglepő módon nem szólt az előzményekről, meg sem említette Kovács Máté nevét. Mintha a bevezetés is, a kutatási program is, a közlemények többsége is azt sugallná, tudatosan eltérnek az előző elnök szemléletétől. A viszonylag karcos, még háromszáz oldalt sem

számláló kötetben csak egyetlen szerző foglalt állást Kovács Máté könyvtártudományi öröksége mellett, bár B. Nagy Ernő sem hivatkozott rá.

E már-már elfelejtett sorozat emlékezetbe idézése talán arra is figyelmeztethet – elsősorban a könyvtár- és információtudomány elméleti vonatkozásai iránt vonzódo fiatalabb kutatókat –, hogy érdemes és célszerű lenne alaposabban feltárni a „könyvtártudomány” megítélésének történeti alakulását, különösen az elmúlt fél évszázadban. Ha ez megtörténne, pontosabban láthatnánk a Könyvtártudományi Tanulmányok, egyáltalán Kovács Máté helyét a magyar könyvtári kultúra, közelebbről a hazai könyvtártudomány, vagy – akinek úgy tetszik – a magyarországi könyvtári kutatások fejlődésében. Addig is megkockáztatható az az állítás, hogy a sorozat tevőleges, érzékeny és hasznos hozzájárulás volt a magyar könyvtártudományi gondolkodás, és ezen keresztül a magyarországi könyvtári gyakorlat továbbfejlesztéséhez; utólag visszanézve az itteni közlemények egy része joggal tekinthető a mai könyvtár- és információtudomány előzményének. Több évtized távlatából is igazolódni látszik Kovács Máté óhaja, amelyet a sorozat második kötetében, az előszó zárómondataként így fogalmazott meg: „Reméljük, hogy ezek a tanulmányok az olvasókat a felvetett problémák továbbgondolására és további vizsgálatára ösztönzik és ezzel is előbbre juthatunk feladataink ki-munkálásában.”